

سیاست به وقت گریز

سیدهای میرزایی

رخ داد نو

سرشناسه:	میرزایی، سیدهادی
عنوان و نام پدیدآور:	سیاست به وقت گریز / سیدهادی میرزایی
مشخصات نشر:	تهران: رخ داد نو، ۱۳۸۹
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۵۶۲۵-۶۱-۵
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
موضوع:	اسلام و سیاست
موضوع:	اسلام و سیاست، ایران، تاریخ
رده‌بندی کنگره:	۱۳۸۹ س ۹ ۸۷۴ م BP۲۳۱/
رده‌بندی دی‌رجی:	۲۹۷/۲۸۳۲
شماره کتابشناسی ملی:	۲۰۷۱۵۰۰

تهران، خیابان انقلاب، روبه‌روی دانشگاه تهران، مجتمع فروزنده، واحد ۵۱۲.

کد پستی ۱۳۱۴۷۴۴۱۷۸، تلفن: ۶۶۴۹۸۴۹۳، نمابر: ۶۶۴۹۸۲۹۴

• ناشر رخ داد نو

سید هادی میرزایی Seyed Hadi Mirzaei

سیاست به وقت گریز Politics in the time of Break

• چاپ اول ۱۳۹۰ تهران • شمارگان ۱۱۰۰ نسخه • قیمت ۶۰۰۰ تومان

• لیتوگرافی خدمات فرهنگی سبا • چاپ غزال • مجالی دیداور

• طرح روی جلد حسن کریمزاده

شابک ۹۷۸-۶۰۰-۵۶۲۵-۶۱-۵ ISBN 978-600-5625-61-5

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است Printed in Iran

فهرست

مقدمه.....	۹
فصل اول: بنیان نظری.....	۱۷
اشاره.....	۱۷
برخی پیش زمینه‌ها در بررسی رابطه دین و سیاست.....	۱۸
رابطه دین و سیاست در اسلام.....	۱۹
تحول نگاه سنتی به رابطه دین و سیاست در بستر تفکر اصلاح دینی.....	۲۶
نسبت‌های رابطه دین و سیاست در اندیشه اصلاح تفکر دینی.....	۲۹
اسلام سنت‌گرا.....	۳۶
جمع‌بندی.....	۳۸
فصل دوم: مبانی نظری سیاست‌گریزی در تشیع از آغاز عصر غیبت تا سقوط صفویه.....	۴۷
اشاره.....	۴۷
عصر غیبت؛ عصر امتحان و حیرت.....	۴۸
تدوین جوامع حدیثی و رویکردهای سیاست‌گریز آن در مسائل عمومی.....	۵۰
مکتب اهل حدیث و تأثیر بنیادین آن بر خوانش‌های سیاست‌گریز از متون شیعی.....	۵۶
عصر اجتهاد.....	۵۷
تثبیت باورهای سیاست‌گریز در اندیشه فقهی و کلامی علماء.....	۶۴
به قدرت رسیدن صفویان در ایران و بروز سویه‌های جدید در اندیشه سیاست‌گریزی.....	۶۶
اخبار‌گرایی؛ مشدد انزوا پیشگی.....	۷۷
جمع‌بندی.....	۸۰

فصل سوم: مشروطیت و آغاز فرایندهای جدید در سیاست‌گریزی شیعه..... ۹۷

اشاره..... ۹۷

زمینه‌های نظری و عینی در رابطه علما با سلسله قاجاریه..... ۹۸

اولین تجربه‌اندوزی‌های علما از جنبه‌های غیرقابل پیش‌بینی سیاست‌ورزی..... ۱۰۰

شیخ انصاری و تأثیر عمیق او بر مبانی نظری سیاست‌گریزی..... ۱۰۴

طلیعه مشروطیت و انگیزه‌های علما از نقش آفرینی در آن..... ۱۰۷

آخوند خراسانی؛ مبانی نظری و رویکرد عمومی دخالت در مشروطیت..... ۱۱۴

تاملی بر خاستگاه مواضع سیاست‌گريزان در برابر مشروطیت (آیت الله سید محمد کاظم

طباطبایی یزدی)..... ۱۱۶

فرجام مشروطیت..... ۱۲۱

جمع‌بندی..... ۱۲۴

فصل چهارم: روحانیت سیاست‌گریز از برآمدن رضاشاه تا انقلاب اسلامی ایران..... ۱۳۵

اشاره..... ۱۳۵

زمینه‌های تاریخی و سیاسی روابط علما با رضاشاه..... ۱۳۶

نصف؛ سایه سنگین مشروطیت بر سلوک سیاست‌گریز علما..... ۱۴۰

قم؛ سیاست‌گریزی در برآیند متون و مقتضیات..... ۱۴۳

سقوط رضاشاه و شکل‌گیری گرایش‌های جدید در جامعه و روحانیت ایران..... ۱۴۹

آیت‌الله بروجردي؛ الگوی جدید در زعامت شیعی..... ۱۵۱

فوت آیت الله بروجردي و انزوای آموزه‌های سیاست‌گریزی در ایران..... ۱۵۹

آیت‌الله خونی؛ محور نظری سیاست‌گريزان در عصر انقلاب..... ۱۶۲

انجمن حجتیه؛ نماد سیاست‌گریزی در دوران معاصر..... ۱۶۶

جمع‌بندی..... ۱۷۱

فصل پنجم: پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تأثیر آن بر اندیشه‌های سیاست‌گریز در شیعه..... ۱۸۳

اشاره..... ۱۸۳

بازتاب‌های اولیه انقلاب اسلامی بر اندیشه‌های سیاست‌گریز..... ۱۸۴

دهه دوم انقلاب؛ احیای نسبی سیاست‌گریزی در برابر اسلام سیاسی..... ۱۸۷

۱۸۷	 بسط ادبیات انتظار و نقش آن در تشدید نگرش‌های سیاست‌گریز
۱۹۲	 احیای مکتب معارف اهل بیت (ع) و تکوین نظریه ولایت
۲۰۰	 تکوین بعد جدید هویت‌گرا در گفتمان سیاست‌گریزی
۲۰۲	 روندهای جدید در حوزه علمیه نجف
۲۰۵	 جمع‌بندی
۲۳۳	 نتیجه‌گیری
۳۳۱	 فهرست منابع

www.ketab.ir

مقدمه

حمیری در کتاب قرب الاسناد به سند عالی از معمر روایت کرده که «حضرت رضا فرمود که پدرم موسی بن جعفر مرا خبر داد که نزد پدرم جعفر بودم و من طفل بودم. جمعی از یهود به خدمت پدرم آمدند و گفتند... همیشه چنین یافته‌ایم اولاد پیغمبران را که پیغمبری و وصایت از ایشان تجاوز نمی‌نماید و به غیر ایشان نمی‌رسد پس چرا از شما که از نسل پیغمبری بدر رفته و به دیگران قرار گرفته. شما را ضعیف و مغلوب می‌بینیم». چشمان حضرت صادق گریان شد و فرمود بلی همیشه پیغمبران و اوصیا و امینان خدا مظلوم و محظور بوده و به ناحق کشته شده‌اند و همیشه ظالمان غالب بوده‌اند و اندکی از بندگان خدا شاکر و مطیع فرمان او می‌باشند». این روایت را که مرحوم مجلسی در کتاب عین الحیوه خود به نقل آن می‌پردازد به روشنی گویای روحیه‌ای است که در انجمن شیعه (بنا به دلایل مشخصی که در کتاب به آن‌ها پرداخته خواهد شد) وجود داشته و تأثیر عمیقی بر تمام ابعاد حیات مذهب تشیع در طول تاریخ گذاشته است. سیاست‌گریزی شاید به عبارتی مناسب‌ترین واژه برای تحلیل این بنیاد فکری باشد که البته در طول اعصار تاریخی با فراز و فرودهای متعددی مواجه گشته است.

به نظر می‌رسد تا پیش از تحولات فکری منجر به پیروزی انقلاب اسلامی ایران در بهمن سال ۱۳۵۷، تفکر غالب مذهب شیعه در عرصه‌های عمومی و اجتماعی دوری‌گزینی از امور سیاسی و تعهد به نظریه صبر و انتظار تا تحقق دولت موعود مهدوی (عج) بوده است. بنیان اصلی سیاست‌گریزی نگرش تعبّدی به اخبار و احادیث وارده از ناحیه معصومین (ع) در سایه جایگاه نازل عقل بشری در برابر نقل الهی است.

این دیدگاه ریشه در فهم علم حصولی و به صورت اعم عقول بشری به عنوان نوافقی است که اعتماد بر آنها در برابر عقل قدسی جاری در لسان اهل بیت (ع) در نهایت جز طریق گمراهی و ضلالت پایانی ندارد. این تفکر در تاریخ مذهب شیعه در قالب‌هایی نظیر مکتب اهل حدیث، اخبارگرایی و مکتب معارف اهل بیت (ع) ظاهر شده و در کشاکش با نظریات اصولیه به پروراندن نسوج فکری ایده خود پرداخته است. برای درک سیاست‌گریزی منبعث از این بنیان فکری طرح چند نکته لازم به نظر می‌رسد.

در اندیشه شیعه ائمه معصومین واسطه ارتباط خلق با خالق، مظاهر اراده خداوند روی زمین و حجت بالغه الهی برای بشریت هستند. آنها در اعلا مرتبه تمام کمالات بشری مثل علم، حلم، تقوا، کرم، صدق و ... قرار دارند و حتی عقول اولیاء خدا هم از درک جایگاه واقعی آنها عاجز است و هیچ‌کس و در هیچ جایگاهی و در هیچ بعدی نمی‌تواند با آنها برابر تلقی گردد. به نسبت این جایگاه و به نسبت درک میزان نقص و احتیاج مردم به معصومین، آنها در برابر خدا و مردم وظیفه دارند به افاضه فیض پرداخته و با راهنمایی آنها طریق درست هدایت را مرئی نمایند. سخن و بیان آنها که اراده ذات باری تعالی است، تنها راه نجات و فلاح مردم در دنیا و عقبی محسوب می‌شود. با توجه به این شرایط اتباع از احادیث و اخبار اهل بیت (ع) مندرج در کتب روایی و جوامع حدیثی معتبر شیعه با دلایل نقلی و عقلی زیاد دیگری مورد اتفاق شیعیان قرار می‌گیرد و تنها در حدود و جوانب اطاعت بحث‌های مهمی صورت می‌گیرد که البته مشمول نتایج مهمی می‌شود. افتتاح باب تأویل و توجیه و عدول از ظواهر برخی احادیث و یا موسع و مضیق نمودن تفاسیر با اتکاء به بینش‌های فلسفی و بن‌مایه‌های عرفانی مخاطبین، یا تقید به ظواهر روایات و تعبد به اطاعت از آنها فارغ از مقتضیات زمان و مکان، دو رویکرد عمده در برخورد با معرفت معطوف به نقل معصومین (ع) در بین شیعیان است که اعتقاد به هریک از آنها موجب تبعات خاص در رویکردهای عمومی و فردی مؤمنین می‌شود.

از نگاه این کتاب پابندی به وجه دوم گرایشات فوق‌الذکر از چند جهت مشدد سیاست‌گریزی در میان معتقدین می‌گردد. اولاً؛ روح کلی و بنیان اساسی اخبار و احادیث ذوات مقدسه معصومین (ع) علی‌الظاهر بر صورت مخالفت با هر نوع فعالیتی در مسیر کسب قدرت سیاسی و تأثیرگذاری بر ساختارهای قدرت نفیاً و اثباتاً استوار گردیده است. اهل بیت (ع) با پیش‌بینی شرایط سخت زمانه شیعیان خود را مکرراً به سکوت، خانه‌نشینی، ورع و صبر بر شدائد و فتن عمومی دامن‌گیر مؤمنین دعوت می‌کنند. در یک نگاه عمیق‌تر، نامالایمات روزمره از شرایط محتوم و ناگزیر این عصر معرفی می‌شوند که هرگونه تلاش برای رفع و یا حداقل کاهش آن از طریق اعمال سیاسی و جنبش‌های عمومی، نه تنها مفید فایده نخواهد بود که حتی ممکن است به شدیدتر شدن محن و مصائب منتهی شود. شرور ذاتی این قبیل امور تنها از طریق دوری گزینی و انتظار برای امر فرج امام عصر (عج) رفع خواهد شد. دولت در لسان اهل بیت (ع) به‌عنوان حقی تلقی می‌شود که به دلایل مختلفی از جمله عدم همراهی و آمادگی مردم از ائمه اثنی عشر (ع) غضب شده است و تنها کسی که منحصراً می‌تواند به احیای این حق قیام کند و به تشکیل حکومت اقدام نماید، امام دوازدهم یعنی امام قائم (عج) محسوب می‌شود. دست‌به‌دست شدن قدرت در دوره غیبت ایشان ماهیت غصبی دولت را دگرگون نمی‌نماید و از عدم مشروعیت آن (با همه آثار مترتب بر آن) نمی‌کاهد. در این شرایط تلاش و هم‌مؤمنین باید معطوف به آماده کردن زمینه برای رفع حصر از امام عصر (عج) و تحقق امر آن جناب از طریق متوجه نمودن قلوب مردم به ایشان و رعایت تقوای فردی می‌باشد. به این ترتیب اهتمام به مسائل شخصیه در سرلوحه حیات افراد قرار می‌گیرد و اعتنا و مخالطه در حوزه‌های سیاسی تعطیل و موکول به برافراشته شدن رأیت امام خواهد گردید.

نباید فراموش نمود که تمرکز بر عقیده انتظار، بدون شک ناشی از اعتقاد راسخ شیعیان به لزوم متصف بودن رهبران به صفت عصمت و انحصار این ویژگی غیراکتسابی در حضرات معصومین و آخرین آن‌ها است. عصمت در معنای دور ماندن از اشتباه و گناه نه تنها در منابع روایی بلکه در اصول کلامی مذهب جعفری

به یکی از بنیادهای تأثیرگذار در سیاست‌گریزی به معنای ناروایی دخالت در امور سیاسی به رهبری اغیار تبدیل می‌شود. در پرتو این نظریات که خود از فروع پذیرش ولایت ممتد اهل بیت (ع) در همه زمان‌ها و مکان‌ها می‌باشد، عرصه‌های سیاسی در عصر غیبت باید به دلیل ماهیت غصبی آن‌ها و شرور و فتن واقع در مسیر حرکت آسیب‌پذیر غیرمعصومین، تا به وقت ظهور تنها کسی که صلاحیت و اهلیت و حق مداخله در این امور را دارد، از سوی مؤمنان ترک شود.

ثانیاً؛ فارغ از اشارات صریح متن روایات در تحریم فعالیت‌های سیاسی در عصر غیبت، نگرش تبعّدی به ظواهر روایات و احادیث، ذهن شیعی را در برخورد با حوادث جدید و مسائل نو منفعّل نموده و نسبت به آن وادار به واکنش سلبی می‌نماید. اگرچه ریشه‌های این بحث را می‌توان دوباره از متن اخبار و احادیث به روشنی استخراج نمود، اما علی‌الاصول مواجهه فرد شیعه با رویدادهای جدیدی که در متن روایات در مورد آن اشاره صریحی به میان نیامده و هراس ناخودآگاه اذهان به لحاظ وضع قوانین و اجتهاداتی که ممکن است در نهایت به تعارض با اخبار منجر شود، تمام امور مذکور را به دایره اصل احتیاط سوق خواهد داد. خویش‌داری و دوری‌گزینی و اقدام در قالب سنت‌های نخستین، از قوانین لایتغیر دایره احتیاط دانسته می‌شود که عملاً توان مواجه و تحلیل مسائل در حوزه اجتماعیات و سیاست را از فرد سلب می‌کند و او را در حصار حلال و حرام قرار خواهد داد. عالم معتقد به این مشی نیز طبعاً از جایگاه تعیین‌کننده رقیب فکری‌اش برخوردار نبوده و دامنه احتیاط او وی را در جایگاه حداقلی از یک عالم شیعی قرار می‌دهد. مشی اجتهادی اصولیون در تاریخ فقه شیعه دقیقاً روال خود را خلاف این جهت می‌داند و در پرتو جایگاه اعطایی به عنصر عقل در استنباطات شرعی و نگاه به اجتهاد، علاوه بر این‌که داعیه دار یافتن راه‌حل برای هضم و تحلیل و تطابق با ویژگی‌های جدید است، جایگاه علما را دستخوش تغییرات اساسی می‌کند.

ذکر این نکات و اهمیت آن‌ها در تکوین مسئله سیاست‌گریزی نباید نقش عوامل عینی مقوم این مفهوم را در تبیین نهایی مغفول کند. این موضوع که داعیه

این منظومه فکری حفظ اصالت بنیادهای عقیدتی و مبانی اصیل برگرفته از لسان اهل بیت (ع)، در برخورد با تندبادهای اجتماعی، سیاسی زمان است، نمی‌تواند نافی این مطلب باشد که بخشی از وجوه اندیشه سیاست‌گزیزی متأثر از تجربیات درازمدت تاریخی شکل گرفته و حتی می‌توان مدعی بود به آن صیغه‌ای تجربی بخشیده است. تاریخ مذهب شیعه در دو حوزه بزرگ علمی و فرهنگی ایران و عراق مشحون از وقایعی است که به‌عنوان درس‌هایی تلخ و تجربیاتی ماندگار از فرجام‌های ناخواسته دخالت در امور سیاسی برای علمای شیعه مطرح است. انقلاب مشروطیت، انقلاب ثوره‌العشرین و بسیاری از حوادث دیگر این تفکر را در میان بخش‌هایی از علما نهادینه کرد که مداخله در شئون سیاسی برای دین و روحانیت عاقبت مبارکی در پی ندارد. بدعهدی مردم و زلزله آن‌ها در پیگیری اهداف‌شان و غیرقابل پیش‌بینی بودن نتیجه اقدام با اهداف اولیه، از جمله مهم‌ترین حواشی عینی بحث تلقی می‌گردند که از تبعات برخی ناکامی‌های این فعالیت‌ها به شمار می‌آیند. در این کتاب می‌کوشیم به طرح مبانی فکری و ترسیم امتداد تاریخی مفهوم سیاست‌گزیزی در تعامل میان شرایط عینی و ذهنی بپردازیم. پیروزی انقلاب اسلامی ایران در بهمن سال ۵۷ و حاکم شدن اندیشه اسلام سیاسی در ایران، محیط تحلیل‌های اندیشه‌شناختی مذهب شیعه را دگرگون نمود. اگر سنت‌گرایی شیعی تا پیش از این به صورت کلی جریان غالب در تفکر و عمل پیروان این مذهب محسوب می‌شد، انقلاب اسلامی ایران در بستری از تفکرات استعلایی به تکوین و بسط مبانی فکری مورد نظر خود در پیوند میان مقتضیات اجتماعی و مفاهیم دینی پرداخت.

شوک ناشی از پیروزی غیرقابل انتظار انقلاب اسلامی تا مدت‌ها به سردرگمی و تحیر معتقدین به سیاست‌گزیزی و خلل در باورهای منظور نظر آن‌ها انجامید و عملاً تا مدت‌ها این جریان را از توان تحلیل اوضاع جدید و بازسازی فکری جهت اعمال نقش در حوزه معتقدات خود بازداشت، اما به دلایل متعددی از اواسط دهه دوم حیات انقلاب اسلامی ایران شاهد بروز مجدد نمودهای تفکرات سیاست‌گزیز در ساحت‌های مختلف جامعه مذهبی ایران هستیم. کوشش می‌شود

با تحلیل و بررسی وجوه و ابعاد این تفکر در دوران معاصر درک مقبولی برای خواننده در فهم این زمینه فراهم شود.

ذکر این نکته لازم به نظر می‌رسد که تاکنون اثر مستقلی در مورد موضوع این تحقیق به زبان فارسی به طبع نرسیده است. غالباً سیاست‌گریزی مبحثی حاشیه‌ای در مجموعه اندیشه‌های پیرامون مذهب شیعه تلقی می‌گردد و در فرع موضوع اسلام سیاسی به آن پرداخته شده است. به عبارتی دیگر تمرکز نوشته‌ها بر محوریت قرائت‌های سیاسی از مذهب تشیع مجال مناسبی برای مذاقه در مفهوم موردنظر ما قرار نمی‌دهد. البته در سال‌های اخیر بحث پیرامون اجزاء و حواشی نگرش سیاست‌گریزی در محافل علمی مورد توجه قرار گرفته است. مکتب معارف اهل بیت (ع) در خراسان و انجمن حجیه در همین مجموعه طی سال‌های اخیر مورد بررسی قرار گرفته‌اند و آثاری در نقد و مطالعه پیرامون آن‌ها منتشر گردیده است. اما مطالعه سیاست‌گریزی به عنوان یک مجموعه فکری اصیل و سستی با مبانی فکری مشخص و سیر تحول خاص تاریخی‌اش تاکنون موضوع اثر تألیفی مستقلی قرار نگرفته است. به همین دلیل وجود برخی ایرادها در محتوا و شکل این نوشته باید با یک دید متسامح نگریسته گردد. در واقع محیط پیچیده و ناهمگون عرصه عمل و نظر در بسیاری از شخصیت‌ها و جریان‌های مورد نظر، اتقان پاره‌ای از گزاره‌های تحلیلی مورد نظر این تحقیق را بعضاً آسیب‌پذیر نمود و تا مدت‌ها نظم ذهنی نگارنده را مغشوش کرد. همچنین تاریخ‌مند بودن بسیاری از تحولات فکری مورد نظر، در بعضی مقاطع امکان غور در یک مطالعه صرفاً اندیشه‌ورانه را محدود نمود. اما به هر ترتیب عمده مشکل نوشته حاضر کمبود و نبود آثار مستقل فارسی درخور اعتنا پیرامون برخی زمینه‌های موردنظر و دشواری ترجمه بعضی متون عربی محل ابتلاء (حتی برای دوست و همکار عرب زبان مؤلف در ترجمه عربی به فارسی آثار) بوده است. این حقیقت که شرایط سیاست‌زده جامعه ما می‌تواند فرازهایی از نوشته حاضر را با سوء برداشت مواجه کند، نویسنده این سطور را در ذکر بعضی مطالب و بیان برخی تحلیل‌های عینی، محتاط نمود. البته تلاش شد بسیاری از مشکلات در طی فرایند نگارش و بازنویسی‌های مکرر رفع شود و

آسیب‌های محتمل دیگر این تحقیق، بی‌تردید متوجه بضاعت علمی اندک نگارنده است. اندیشه سیاست‌گزینی در مذهب تشیع فارغ از بحث‌های پیرامون عمق و وسعت آن، به دلایل بسیاری می‌تواند موضوع تحقیقات نظری و دانشگاهی قرار بگیرد. اگرچه این کتاب در پی این دعوی نیست که موفق شده به صورت جامعی مبانی و سیر تکوین جریان سیاست‌گزینی را تبیین نماید، اما امیدوار است توانسته باشد انگیزه کافی برای مطالعه و پژوهش در باب این بعد تاریک از اندیشه مذهب تشیع را در خوانندگان برپانگیزد و به‌عنوان مقدمه‌ای برای بسیاری از تحقیقات جدی دیگر در این زمینه تلقی گردد. این تذکر را برای خوانندگان احتمالی اثر حاضر ضروری می‌دانم که مطالعه این نوشته بدون دقت نظر کافی در توضیحات مفصل درج شده در قسمت پی‌نوشت‌ها ناقص خواهد بود و این جایگاه در خوانش متن به هیچ وجه نباید فراموش گردد.

نگارنده در نگارش این اثر مدیون بسیاری از اساتید و دوستان گرانقدری است که با ارائه نظرات و پیشنهادهای خود، به غنای متن یاری نمودند، درحالی‌که لزوماً با اندیشه‌های مطرح شده در آن موافقتی نداشتند. دکتر محمدجواد غلامرضا کاشی، دکتر شجاع احمدوند، دکتر سیدمهدی رفیعی و دکتر سیدحسین اطهری در صدر این سپاس‌ها قرار دارند. همچنین ترجمه متون عربی مورد استفاده در این رساله با رنگ‌وبوی فقهی و ادبیات ثقیل آن بدون یاری دوست عزیز و بزرگوaram آقای عبدالرحمان راجح امکان‌پذیر نبود. از ایشان و تمام دوستان دیگری که در تألیف این اثر به نگارنده یاری نمودند، تشکر نموده و این کتاب را با همه کاستی‌های محتمل آن به نیابت از تمام پاسداران مکتب اهل بیت(ع) به پیشگاه مقدس امام عصر(عج) هدیه می‌کنم.